

Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban

*Keszler Borbálának születésnapjára
tisztelettel és baráti szeretettel*

Az újabb kori magyar nyelvhasználatot ellentétes, egymást részben kiegyensúlyozó változási tendenciák egyidejű érvényesülése jellemzi: rövidülés – hosszabbodás; tömörítés – szétagolás; egységesülés – differenciálódás; idegen elemek befogadása – magyarítás; választékosságra törekvés – stiláris fellazulás, eldurvulás (vö. Kemény 2003: 290; Kemény 2004: 84; Kemény 2006: 593). Ebben a cikkben az **analitikus** (szétagoló, részekre tagoló) tendenciával foglalkozom néhány régebbi és számos újabb, túlnyomórészt az internetről gyűjtött példa tükrében.

A szintaxis terén analitikus irányú tendenciának tekinthető a névutó, illetőleg a **névutós szerkezet alkalmazása határozóragos főnév helyett**. Például a *felé* névutó ilyen célra való használata a hivatali és az ennek hatása alá került közéleti nyelv régi sajátossága, amely már szótározva is van: „*Javasolja a bizottság felé* (helyesen: *a bizottságnak*)” (ÉKsz.² 359). A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisótár egyaránt helyteleníti, és helyette határozóragos formákat ajánl (Grétsy–Kovalovszky [főszerk.] 1980: 601; Grétsy–Kemény [szerk.] 2005: 173). Néhány friss példával szemléltethetem, hogy a *felé* névutós, analitikus megoldás ma sem számít ritkának:

„A [repülőgép-]parancsnoknak jelezni kell *a hatóságok felé*” (MR1-Kossuth, 2009. máj. 15.; egy nyilatkozó mondta);

„Több beteget jelentettek *a biztosító felé*” (uo., 2009. jún. 10. 12.20; szintén egy nyilatkozótól);

„Nem az az elvárás *a többségi társadalom felé*” (ATV, 2009. jún. 12. 21.25; egy vitaműsor résztvevőjétől).

Mind a három példában jól helyettesíthetné a *felé* névutós szerkezetet a határozóragos (szintetikus) alak: *a hatóságoknak*, *a biztosítónak*, *a többségi társadalomtól* (bár az utóbbi esetben más névutó alkalmazása is szóba kerülhet: *a többségi társadalommal szemben* vagy *a többségi társadalom iránt*). A *felé* névutós megoldások fennmaradása valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a formális regiszterben (beszédhelyzetben) a megnyilatkozó választékosabbnak tekinti az analitikus szerkezetet a mindennapi nyelvhasználatban szokásos határozóragos formánál. Más ragokat is helyettesítenek névutóval ilyen közlési helyzetben, például a *-ban*, *-ben* ragot:

„Ötlebörze indult meg *az MSZP-n belül* a vasárnapi választás után” (M1, 2009. jún. 9. 19.35);

„Ligeti György műve hangzott el a Bartók rádió Muzsikáló reggel *műsorán belül*” (MR3-Bartók, 2009. máj. 20. 9.30).

A közszolgálati televízió tudósítója, illetve a komolyzenei rádióadó műsorvezetője minden bizonnyal választékosabbnak érezte a *belül* névutós analitikus szerkezetet, mint az annak megfelelő ragos alakot: *az MSZP-ben, műsorában*. A néző, illetve a hallgató viszont valószínűleg nem választékosságot, ünnepélyességet, hanem hivatali nyelvi jellegű körülményességet érzékelt. (E sorok írója bizonyosan.)

Más esetekben viszont nem helyettesíthető, „javítható” gépiesen az analitikus megoldás szintetikusra. Ilyenek például a *keretében* névutóféle szóval alkotott határozói szerkezetek, amelyek valamely elvontabb határozói viszonyt fejeznek ki:¹

Társadalmi megújulás Operatív Program keretében; Az OKI tevékenysége az NFT-HEFOP keretében; Apás sütés keretében készült sütemény; Az ENSZ keretében lehet a megoldás; Együttműködés partnerségek keretében; Rehabilitációs projekt keretében épül a Bécsi Corner; Elektronikus cégeljárás keretében keletkezett okiratok; Kormányzati felkészülés a trió együttműködés keretében.

Ezekben a példákban a *keretében* névutó(féle határozó) helyébe a jelentés megváltoztatása nélkül nem iktathatunk ragot, vagy még úgy sem. Legfeljebb más névutóval helyettesíthetjük (pl. *apás sütés során, elektronikus cégeljárás során*), ezek azonban semmivel sem jobbak, szebbek nála, jöllehet fele olyan hosszúak. Ezekhez képest kivételesnek számítanak az olyan szótárbeli és nyelvművelő könyvbéli példák, amelyekben a *keretében* kényelmesen helyettesíthető határozóraggal: *A megbeszélés keretében több javaslat is elhangzott (= a megbeszélésen); Az előadás keretében beszámolt az úrkutatás legújabb eredményeiről (= az előadáson)*. A nyelvi valóság az ezek sugallta helyzetnél jóval összetettebb. A *keretében* nem mindig nélkülözhető, és ha igen, akkor is a szöveggörnyezet szabja meg, mivel helyettesíthetjük.

Újabb lépés az analitikus kifejezésmód irányába a névutóféle szónak újabb névutóval való ellátása: *keretén belül, ritkábban keretein belül*. Ez a kétszeresen is széttagoló szerkezet nem csupán terjengőssé, hanem finomkodóvá is teszi a stílust. Elsősorban a hivatali nyelvben és a sajtóban fordul elő:

Távoktatás keretén belül elvégezhető tanfolyamok; Czeizel Endre tart előadást a Pedagógiai Napok keretén belül; Az Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum keretén belül folytatódik a magyar összefogás munkája; Egy iskola felnőttképzés keretén belül nappali tagozaton 11. évfolyamot indít; Az Ész Hét keretén belül megrendezett kiállítás; Szakmai gyakorlat az Eurodyssée program keretén belül; Szolgáltatásunk keretén belül egy tárhelyen több domaint is elhelyezhet.

„A 2002-ben alakult társaság *keretein belül* elindult a Tabán tanúi videó sorozat [!], melynek felvételei ingyenesen megtekinthetők a Múzeumban” (Várnegyed, 2003. jún. 27. 3).

Ennél a terjengős szerkezetnél még a vitatott helyességű *keretében* is sokkal jobb lenne: *távoktatás keretében, az EMEF keretében, felnőttképzés keretében* stb. Néhány esetben pedig határozóraggal is helyettesíthetjük anélkül, hogy megváltoztatnánk a mondat jelentését: *a Pedagógiai Napokon; Az Ész Hétén*.

¹ Az internetről vett példák itt és a továbbiakban dőlt betűvel, idézőjel nélkül.

A keretében tárgyalásával már át is tértünk az egyre inkább névutóként viselkedő birtokos személyjeles főnevek, az úgynevezett újabb névutók kérdésére. Ezek többnyire birtokos szerkezetek alaptagjai (birtokszavai), és a múlt század közepe óta fokozatosan haladnak a tartalmas szók kategóriájától a formaszóké felé. Például vminek a tekintetében, vonatkozásában, vmivel kapcsolatban vagy kapcsolatosan, vminek megfelelően, vmi kapcsán, okán (további példák: Grétsy 1974: 581; Grétsy [szerk.] 1976: 55; Herman–Imre 1987: 524; Ágoston 1990: 44–6; Balázs s. a.: 203). Ezek közül azok jutottak legmesszebbre a névutóvá válás útján, amelyek elé már (általában) nem teszik ki a *-nak, -nek* birtokosjelző-ragot. Ilyen a *kapcsán*, az *okán* és újabban az *alapján* (az *ez alapján* ~ *ennek alapján* kérdéséről l. Deme 1995). A szakirodalom megállapítja, hogy:

- a régi névutók is így jöttek létre, például a *mögött*;
- ez a tendencia megfelel a kommunikáció igényeinek, mert bizonyos elvontabb határozói körülmények árnyaltabb kifejezését teszi lehetővé, mint a régi névutók és a határozóragok;

- ennél fogva ezeknek az újabb névutóknak a használatát, hacsak túlzott gyakorisága miatt nem válik modorossággá, nem lehet kifogásolni.

Tekintsük át néhány ilyen szavunk mai nyelvbéli helyzetét az interneten található példák tükrében. A meglehetősen kiterjedt (és pontosan körül sem határolható) szócsoport tagjai közül választásunk az *alkalmával, érdekében, segítségével, vonatkozásában* névutókra esett, mert többek között ezek azok, amelyek szabadon váltakozhatnak a megfelelő határozóragos alakokkal, ennél fogva az analitikus kifejezőmód mint nyelvfejlődési tendencia hordozói lehetnek.

Az *alkalom* főnévnek kétféle birtokos személyjeles és határozóragos alakja használatos névutószerűen: a vmi *alkalmából* 'vminek a következményeként, okozataként' és a vmi *alkalmával* 'vminek az idején, időpontjában' (ÉKsz.² 27). Lásunk néhány mai példát először az utóbbira:

A nők negyede félrelép nyaralás alkalmával; Miről beszéljünk a személyes találkozásonk alkalmával?; Szövegkódolás választása a fájlok megnyitása és mentése alkalmával; Püspöki prédikáció az ünnepi zsinat alkalmával.

Ezeknek a névutós szerkezeteknek az a közös sajátosságuk, hogy analitikus formában fejeznek ki egy olyan időhatározói körülményt, amelynek egyébként a határozóragos főnév a megszokott kifejezőmódja: *nyaraláskor, találkozásonkon, megnyitásokor és mentésekor, zsinaton*. Az ettől való eltérésnek az lehet az oka, hogy a szerző választékosabbá, olykor ünnepélyesebbé kívánja tenni stílusát a hosszabb szavak alkalmazásával. Jól mutatja ezt, hogy az *ünnepség alkalmával* kifejezésre különösen sok példát találtam:

Karunk idén három díjat adott át az ünnepség alkalmával; Kérjük[,] tekintse meg a megnyitó ünnepség alkalmával készített fotókat; Az adományok kiosztására december 20-án kerül sor a „Mindenki Karácsonya” ünnepség alkalmával; Ha az elhunyt úgy kívánja, a kérésének megfelelő felekezet lelkésze az ünnepség alkalmával beszenteli a hamvakat; Afroamerikai és New York-i politikai vezetők méltatták Clintont a hosszúra nyúló szabadtéri ünnepség alkalmával.

Mindegyik példánkban a természetesen köznyelvi ragos alak, az *ünnepségen* helyett folyamodott a szöveg írója a névutós szerkezethez, vagyis a szintetikus

helyett az analitikus megoldáshoz. Figyelemre méltó, hogy ebben a funkcióban nem ritkán az *alkalmából* is előfordul, és ez pongyolaságot, értelmi zavart okoz:

Az *újévi ünnepség alkalmából* pedig Gajdos István parlamenti képviselő, az UMDSZ elnöke lepte meg ajándécsomagokkal az óvodásokat; A gazdasági és közlekedési miniszter a Szent Borbála napi [!] országos központi **ünnepség alkalmából** Miniszteri Elismerést, Szent Borbála érmet [!] és Kiváló Bányász kitiüntést adományozott [az alábbiaknak:]; Az **ünnepség alkalmából** áldást mondott Ködmön Ferenc római katolikus esperes; Az **ünnepség alkalmából** a vízügyi szakma kiemelkedő teljesítményt nyújtó munkatársai vehették át kitiüntéseiket.

A tudósító ezekben a mondatokban láthatóan nagyobb figyelmet fordított a stílusbeli ünnepélyességre, mint a tartalmi pontosságra. Az első példára szorítkozva: a képviselő az *újév alkalmából* lepte meg az óvodásokat, mégpedig az *ünnepség alkalmával*, vagyis az *ünnepségen*. A másik három mondatban is pontosabb lett volna az *alkalmával* névutó vagy a szintetikus ragos alak.

Következő példacsoportunk az *érdekében* szóalak névutószerű használatát szemlélteti:

„A teheráni rendőrség vízagyúkat és könnygázt vetett be az iráni főváros központjában, az Enkelab téren – a legfőbb vallási vezető pénteki tilalma ellenére – tüntető többzetes tömeg szétosztatása *érdekében*” (Vasárnapi Hírek, 2009. jún. 21. 1);

*Mosley engedményeket tesz a megegyezés **érdekében**; Fiatalok **érdekében** tevékenykedő szervezetek; Hiller együttműködést ajánlott a Márai-program megvalósítása **érdekében**; Megyei összefogás a MÁV Kórház **érdekében**; Nehéz helyzetben Barroso: „újraavasztása **érdekében** udvarolnia kell a nagyoknak”; Lépések a jó szex **érdekében**.*

A kiemelt szót a Magyar értelmező kéziszótár újabb kiadása hivatalos és sajtónyelvi jellegűnek minősíti. Stilisztikai szerepe hasonló a *keretében*, *alkalmával*, *alkalmából* stb. névutóféle szavakéhoz, vagyis a szöveg stílusát a formális-hivatalos, illetve a választékos-ünnepélyes regiszter felé közelíti.

Harmadik ilyen típusú szavunk a *segítségével*. Ennek névutószerű használatát a szótár még nem tünteti fel, holott körülbelül ugyanott tart a formaszóvá válásban, mint az előbbiek. Konkrét jelentésű kifejezésekben a *-val*, *-vel* ragos eszközhatározói alakok analitikus megfelelőjének tekinthető:

*A tettes a kilencemeletes épületeket részesítette előnyben, feszítővas, **álkulcs segítségével** hatolt be a lakásokba; Hétfőre virradó éjjel ismeretlenek **álkulcs segítségével** behatoltak egy körmendi Videotékába [!]; A tettes egy **álkulcs segítségével** jutott be a spanyol Oscar Freire Gomez szobájába; Az építmény ajtaját **álkulcs segítségével** könnyűszerrel kinyitotta; Így hát a pénzt csak idegen lophatta el **álkulcs segítségével**?*

*A tipliket egy **dugóhúzó segítségével** vehetjük ki a falból; A LEVER MAN automata **dugóhúzó segítségével** könnyedén nyithatunk egy palack finom bort; A **dugóhúzó segítségével** kinyitottuk az üveget, és abból elő is került az útlevel harmadik darabja; A kókusztej meg le lett csapolva **dugóhúzó segítségével**.*

*A **konzervnyitó segítségével** nyissuk ki a babkonzervet[,] és tartalmát öntsük bele az egyik tálba; Egy **konzervnyitó segítségével** tegyük a sóletet a fémedényből*

egy mélytányérba; A **Konzervnyitó** [!] **segítségével** nem létezik a jövőben kinyithatatlan konzerv, éles, sorjás konzervtető!

Mint említettem, ebben a konkrét értelemben a **segítségével** teljesen egyenértékű a *-val, -vel* raggal: *álkulccsal, dugóhúzóval, konzervnyítóval*. Az eszközhatározó körülíró megjelölése az első példacsoportban a rendőri, illetőleg jogász stílusból ered, a másik kettőben a reklámok, termékismertető hangzatos, egyszerűsmind körülményes kifejezőmódjából. Nem kell azonban túl nagy jelentőséget tulajdonítani ezeknek az analitikus szerkezeteknek a nyelvfejlődés irányának szempontjából, mivel a ragos megfelelők gyakorisága még mindig többszörösen felülmúlja a körülíró megoldásokét: az *álkulccsal* 5,55-szor, a *dugóhúzóval* 46,38-szor, a *konzervnyítóval* 82,63-szor gyakoribb az internetes kereső adatai szerint, mint a **segítségével** névutós forma. (Az ilyen használati gyakorisági adatok nem teljesen megbízhatók, de arra alkalmasak, hogy a nyelv művelőnek jelezzék az adott jelenség fontosságát, illetve jelentéktelenségét, és ezáltal kiegyensúlyozottabb állásfoglalásra késztessek.)

A példák másik, nagyobbik csoportjában valamely elvontabb határozói körülményt jelöl a **segítségével** névutós szerkezet. Ezekben az esetekben a terjengősnek is vélhető analitikus megoldás rendszerint nem helyettesíthető határozóragos alakkal. Ezek tehát azt tükrözik, hogy a nyelv újszerű nyelvtani megoldásokat keres az újszerű tartalmak kifejezésére:

Lézercsillag segítségével fedeztek fel szupernóvát; Milliárdos bevétel ál-antivírusok [!] segítségével; Hogyan lehet leszokni a dohányzásról a biorezonancia segítségével; Tigrisek nyomában az ürülék segítségével; Videobíró segítségével nyerhettek a brazilok.

Más esetekben a *-val, -vel* ragos eszközhatározó is tökéletesen megfelelne tartalmilag, de az eszköz nevének toldalékolása helyesírási szempontból nehéz, problematikus (pl. mert idegen szó vagy betűszó, esetleg a kettő együtt), ezért a szövegalkotó a körülíró szerkezetet választja:

Hogyan készítsünk szakállat Adobe Photoshop segítségével; A Google segítségével fogtak rablókat; Teljes vírusirtás a NOD32 antivirus system segítségével; Virtualizáció és szerver összevonás [!] a Hyper-V segítségével; Már videokonferenciát is rendezhetünk a Skype segítségével; Cryptfs partíció felcsatolása Debianon USBStick segítségével.

Természetesen ebben a körben is vannak olyan példák, amelyekben a terjedelmes névutóféle szó használatának csupán stilisztikai oka van, mármint az, hogy a fogalmazó ezzel is erősíteni kívánja közlésének szakmaiságát, szaknyelvi jellegét:

Nanotechnológia segítségével [= nanotechnológiával] készülnek a jövő fogtömegei; Számítógépes műveletek automatizálása az AutoHotkey program segítségével [= programmal]; Partíció átméretezése Ubuntu segítségével [= Ubuntuval].

A névutószerűen használt *vonatkozásában* jelentését a szótár így adja meg: 'vmivel kapcsolatban, vmire vonatkozóan' (ÉKsz.² 1483). Ez az analitikus határozói szerkezet a jogi nyelvben különösen gyakori, de a sajtóban is erősen elterjedt:

Változik a kiegészítő tevékenységet folytató vállalkozók vonatkozásában a járulékfizetési kötelezettség; A 10 százalékos mértékű egészségügyi szolgáltatási

járadékot a 2006. szeptember 1-jét követő időszakra kifizetett, elszámolt jövedelmek vonatkozásában kell megfizetni; *Médiatörvény 2008–2009 az online marketing vonatkozásában*, ahogy én értem; *A teakereskedelem Kína, India és Srí Lanka vonatkozásában*.

A *vonatkozásában* többféle határozói körülményt fejez ki egyidejűleg (és ezáltal mos is egybe). Első példánkban így csökkenthető a címnek töményen hivatali nyelvi jellege: *Változik a kiegészítő tevékenységet folytató vállalkozókra vonatkozó járulékfizetési kötelezettség*. Még egyszerűbben: *Változik a kiegészítő tevékenységet folytató vállalkozók járulékfizetési kötelezettsége*. A második idézet határozói szerkezetét, a kissé homályos *a 2006. szeptember 1-jét követő időszakra kifizetett, elszámolt jövedelmek vonatkozásában* kifejezést úgy értelmezem, hogy az ilyen és ilyen jövedelmek *után* kell a járadékot megfizetni. A harmadikban a tervezett új médiatörvénynek az online marketingről szóló rendelkezéseiről lehet szó. Végül a negyedik cím feltehető értelme: *Teakereskedelem [é. Teakereskedelmünk?] Kínával, Indiával és Srí Lankával; Teabehozatalunk Kínából, Indiából és Srí Lankából*. Láthatjuk tehát, hogy a *vonatkozásában* névutónak hol névutó, hol határozórag feleltethető meg. Ha a fogalmazó hivatalos és jogi jelleget kíván adni közlésének, nem hibáztathatjuk az elvontabb jelentésű körülíró szerkezet alkalmazása miatt, jóllehet a régebbi névutókkal és a határozóragokkal árnyaltabban tudta volna magát kifejezni. Ha viszont a megnyilatkozás tartalma megkívánja a határozói viszony pontos jelölését, a *vonatkozásában* névutó használata nem csupán homályossá, hanem mulatságossá is teheti a mondatot. Néhány évvel ezelőtt az akkori mezőgazdasági miniszter azt mondta a rádióban, hogy „*a tehének vonatkozásában* [ilyen és ilyen összegű] támogatást tudunk adni” (Kossuth rádió, 2004. febr. 27. 6.05). E helyett szerencsésebb lett volna valamilyen ragos határozóhoz folyamodni: a *tehenekre*, szakszerűbben a *tehéntartásra* vagy *-tenyésztésre* (a *tehéntartáshoz* vagy *-tenyésztéshez*) ekkora támogatást tudunk adni.

Az újabb névutók, mint láthattuk, nemcsak határozóragok, hanem régebbi névutók helyére is benyomulnak. Ez utóbbi változás a szó szoros értelmében nem tekinthető analitikusnak (minthogy a névutó ilyenkor nem ragnak, hanem névutónak foglalja el a helyét), de a névutók választékának bővülése az analitikus kifejezőmód erősödésének irányában hat.

A főként névutót helyettesítő újabb névutók közül három olyat választottam ki, amelynek terjedését a nyelv művelők fenntartásokkal fogadták. Ezek: az időbeli körülményre utaló *magasságában* szóalak, az elvont határozói értelmű *mentén* és az okhatározói *okán*.

A *magasságában* eredetileg konkrét vagy átvitt helyhatározói körülményt fejezett ki:

Itt, a tizedik emelet magasságában még nem is olyan vészes...; A folyó Ipoly-szög és Dejtár magasságában lévő szakaszán a néhány fokos vízbe esett állatot a tűzoltók élve mentették ki; Vác magasságában egy Mazda az előzésből túl korán tért vissza[,] és összeütközött egy Opellal; [A] Normafa magasságában [...] eladó [...] 3 szobás lakás; 130 dollár magasságában mozog az olajár.

Az újabb nyelvhasználatban a *magasságában* időhatározói értelemben is előfordul, mégpedig időpont hozzávetőleges jelölésére:

Windows 7 – szeptember–október magasságában; Április 19–20 magasságában megrendezésre kerül a SakuraCON a PECSA-ban Budapesten; Ezt mondta az Istencsászár – 20080127 18:45 *magasságában*.

Ezt a lehető legtermészetesebb nyelvi fejleménynek kell tekintenünk, hiszen az időhatározás eszközei a helyhatározásából fejlődtek ki, azok átvitt értelmű használatával keletkeztek: *5 óra előtt, után, felé, tájban, 5 óráig, 5 óra alatt*. A *magasságában* ellen csupán divatossága és ebből fakadó modorossága szól.

A *mentén* névutó eredetileg szintén helyhatározói értelmű volt, és az ma is például a *Duna mentén élő népek* kifejezésben. Napjaink publicisztikai stílusa elvontabb határozói jelentésben is alkalmazza, körülbelül a *szerint* megfelelőjeként:

Alaptételek mentén; Elvek, elméletek mentén?; Ha ennek az alapnak mentén gondolkodunk, akkor láthatjuk, hogy a gyermeknevelésnek nincs egyetlen mód szere; *Milyen elvek mentén* hirdetheti magát egy ügyvéd?; *Vámos Miklós múltja egy könyv mentén* haladva (ez a példa különösen jól mutatja az eredeti konkrét és a mai átvitt jelentés közötti átmenetet).

A minden bizonnyal választékosnak szánt *mentén* névutós szerkezeteknek az a gyöngé pontjuk, hogy jelentésük tisztázatlan, sőt gyakorlatilag tisztázhatatlan. Például a *Milyen elvek mentén hirdetheti magát egy ügyvéd?* kérdés legalább háromféleképpen értelmezhető: 'milyen elvek szerint', 'milyen elvekre támaszkodva', 'milyen elvek alapján'. Szerencsére ez a homályos, finomkodó szóhasználat az adatok tükrében egyáltalán nem mondható gyakorinak. A fent idézett néhány példára több mint száz konkrét helyhatározói értelmű adat átböngészésével sikerült rábukkannom.

Az utolsó példacsoport az *okán* használatának terjedését szemlélteti. Ez a névutó az előbbtől eltérően valóban gyakori, több mint félmillió adat volt rá. Egy kis válogatás ebből:

Slota feljelentést tett a dunaszerdahelyi futballbotrány okán; Nemzetisége okán senki nem válik bűnözővé; *Törvénytelenül akadályozta meg a rendőrség a lengyel elnök látogatása okán* rendezett tüntetést; *Kisvállalkozások adókímélés okán* magántulajdonba vehetik a cégautót (ebben a példában az *okán* névutó jelentése szintén 'miatt', valójában azonban 'végett', mert nem ok-, hanem célhatározót fejez ki).

Az *okán* nyelvileg ugyanolyan kifogástalan, mint a korábban idézett újabb névutók. Stilisztikai szempontból viszont gondosan mérlegelni kell a használatát, mert az utóbbi időben feltűnően elszaporodott, különösen a sajtónyelvben.

A mondatszerkesztés terén analitikus irányú tendenciának tekinthetjük a **körülíró szerkezetek** alkalmazását egyszerű igei állítmányok helyett: *választ ad* (~ *válaszol*), *kérdést intéz* vkihez (~ *kérdez* v. *megkérdez* vkit), *javaslatot tesz* (~ *javasol*), *engedélyt ad* (~ *engedélyez*), *segítséget nyújt* vkinek (~ *segít* vkinek v. vkit), *vádat emel* (~ *vádol* v. *megvádol*) stb. Az ilyen szerkezeteknek sajátos funkciójuk van a formális regiszterbe tartozó, például hivatali vagy jogi nyelvi közlésekben. A parlamenti képviselő az ülésen *kérdést intéz* a miniszterhez, a folyosón esetleg csak *megkérdez* tőle valamit. Az ügyész hivatalos eljárás során *vádat emel* valaki ellen, a kisdíák azzal *vádolja* a padtársát, hogy elvette a tízóraitját. Ezek

között a változatok között nem csupán stílusbeli, hanem jelentésbeli különbség is van.

A nyelvemelő irodalom hagyományosan megkülönbözteti ezektől a szükséges és elfogadható körülíró szerkezetektől az úgynevezett **terpeszkező** (Grétsy–Kovalovszky [főszerk.] 1985: 1007–15) vagy **terjengős** (Grétsy–Kemény [szerk.] 2005: 555) kifejezéseket. Ez utóbbiak ugyanis a jelentés megváltoztatása nélkül helyettesíthetők a megfelelő egyszerű igével. Például: „[A környezetfelügyelők] Rászólnak, aki nem a park megfelelő *használatát végzi*” (MR1-Kossuth, 2009. máj. 15.; egy betelefonáló spontán szövegében) = „Rászólnak (arra), aki nem megfelelően *használja* a parkot.”

A terpeszkező kifejezés voltaképpen tartalmát nem az igei alaptag, hanem ennek tárgyi vagy határozói bővítője, az elvont cselekvés- vagy történésnév hordozza: *befizetést eszközöl* = *befizet*; *megvalósításra kerül* = *megvalósul*; *elintézést nyer* = *elintéződik*; *javulást mutat* = *javul*; stb. Az igei rész (*eszközöl, kerül, nyer, mutat, rendelkezik, szolgál, végez* stb.) tartalmas szóból fokozatosan formaszóvá, segédszóvá halványul. Ezért újabban *funkcióigének* is nevezik (vö. B. Kovács 1999, 2000; Dobos 2001; Vincze é. n.).

A (vmire) *kerül*, (vmit) *nyer* funkcióigés szerkezetek valójában a magyar nyelvből hiányzó (pontosabban: abból fokozatosan kiszoruló) passzívumot helyettesítik:

Egy átlagos ügyirat ugyanis legalább öt emberen megy keresztül, mire végre elintézést nyer; Problémájuk gyors elintézést nyer; Amennyiben az összes aktuális ügy email-en [!] elintézést nyer, a bizottság nem ül össze; Amikor egy vevőhívás elintézésre kerül, a különleges probléma és annak megoldása bevihető az adatbázisba; Segítségükkel minden időben elintézésre kerül [,] és később könnyen visszakereshető; Nem gondoltam volna, hogy mindez egy órán belül elintézésre kerül.

A magyar nyelvemelőket évtizedek óta küzdenek ezek ellen a terpeszkező kifejezések ellen. Talán ennek hatására, talán ettől függetlenül, gyakoriságuk megcsappant (ugyanerre az eredményre jutott Zimányi 2004: 36). Az *elintézést nyer* szerkezetre 233, az *elintézésre kerül* kifejezésre 328 találat volt, ráadásul ez utóbbi első tíz adatából öt (!) nyelvemelő tanácsadóból származott. A helyettük ajánlható *elintéződik* 1050, az általános vagy határozatlan alanyú *elintézik* pedig 18 800 adattal volt képviselve, azaz a mai nyelvhasználatban sokszoros fölényben van a körülíró szerkezettel szemben. Ennek fényében a jelenség „kártékonyását” is árnyaltabban lehet megítélni.

A *kerül* igével alkotott körülíró szerkezet a múlt század közepétől terjedt el nagyobb mértékben, de szórványos adatok jóval korábról is vannak rá. Óvatosságra kell, hogy készítsen bennünket a jelenség megítélésében az a tény, hogy ezek az adatok nem akárkiktől, hanem a magyar művészet és irodalom olyan jeleseitől származnak, mint Bartók, Juhász Gyula és Krúdy. A Magyar nemzeti szövegtár Bartók Bélának Zágon Géza Vilmoshoz 1913-ban intézett leveléből idézi a következő részletet: „És Hubay annak reményében, hogy Párizsban évente *előadásra kerülne* néhány szerzeménye”. Ugyanitt Juhász Gyulától ezt olvashatjuk: „a közeli jövőendő vetése, amely az Úr 1920. esztendejében a jelek szerint *aratásra kerül*”. Ezeket az adatokat saját gyűjtésemből Krúdy Gyula két mondatával tudom

kiegészíteni: „a hivatalnok szalonkabátja, amely végül akkor *került* mindennapi *felvételre*, amikor a nyugdíjas idő elkövetkezett” (A szalonkabát. Magyarország, 1923. szept. 5. In: Vadszóló. Magyar Helikon, Bp., 1971. 73); „Semmiféle szakértői bizonylata nem volt, mert nem is *került felbontásra* az első üveg” (Ne legyünk rosszak! In: Váci utcai hölgytisztelet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 425). Rendszeres gyűjtés bizonyára jócskán növelhetné ezeknek az adatoknak a számát.

Persze ez korántsem jelenti azt, hogy minden ilyen szerkezetű mondatot kritikátlanul el kell fogadnunk. Ha egy minisztériumi illetékes azt nyilatkozza a rádióban, hogy „a középületek *akadálymentesítésre kerüljenek*” (Kossuth rádió, 2003. szept. 18. 7.55), a hallgatóban (akár nyelvész az, akár nem) felöltik a gondolat, hogy ezt így is lehetett volna mondani: *akadálymentesítsék a középületeket*. Azt pedig már határozottan stílustalannak kell minősítenünk, ha egy szakértőtől a kulturális rádióban ilyen mondatot hallunk: „és ezek [ti. a késő antik építészet sajátosságai] széles körben *elterjedésre kerülnek*” (MR3-Bartók, 2009. márc. 15. 8.15). A *kerül* funkcióigés szerkezet itt ráadásul nem is szenvedő igealakot pótol, hiszen csupán arról volt szó, hogy ezek a sajátosságok *elterjednek*.

A másik körülíró szerkezet, amelyről külön is szeretnék néhány észrevételt tenni, a szó szoros értelmében nem analitikus alternatívája egy szintetikus megoldásnak, mivel a tömörebb változat, amelyre javítani szokták, szintén analitikus jellegű. A (vmivel) *rendelkezik*, (vmivel) *rendelkező* szerkezetre gondolok, amelynek választékos megfelelőjéül a *van* vmije formát szokták ajánlani (vö. latin *habeo*). Például: A lakás *gázfűtéssel rendelkezik* = A lakásnak *gázfűtése van*, más megoldással: A lakást *gázzal fűtik*. Aránylag ritkák az olyan mondatok, amelyekben a *rendelkezik/rendelkező* helyett szintetikus megoldáshoz folyamodhatunk. Például „A budapesti úticéllal *rendelkező* repülőgépek” (Kossuth rádió, 2005. júl. 13. 7.10) helyett egyaránt jó a *budapesti úticélú* és a *Budapestre tartó* repülőgépek.

A *rendelkezik* igére a Google böngésző 2 790 000 találatot adott (2009. júniusi letöltés). Ezek nagy részében (becslésem szerint legalább 90%-ában) az ige nem tulajdonképpen, hanem segédigei jelentésében fordul elő:

A biturbó Porsche szinte korlátlan erőtartalékokkal rendelkezik; [Az] ELTE BTK a legnagyobb mesterszakos kínálattal rendelkezik; Én szeretem, ha valaki rendelkezik saját attitűddel; Milyen különlegességgel rendelkezik Zala megye élővilága?

Ugyanekkor a *rendelkező* melléknévi igenévre is gyűjtöttem adatokat (meglepő, de ebből még több, összesen 3 930 000 találat volt):

A javarészt ingatlan-eszközzel [!] rendelkező cégek; [A] Horvátországban fiókteleppel rendelkező adózó társasági adókötelezettsége; Csak minden ötödik izraeli zsidó gondolja azt, hogy egy atomfegyverrel rendelkező Irán megpróbálja majd lerombolni Izraelt; Tengerparttal nem rendelkező ország minden olyan állam, amelyet minden irányból szárazföld ölel körbe.

Egy kivétellel (*saját attitűddel rendelkezik*) mindegyik példának van valamelyes hivatali nyelvi vagy jogi szaknyelvi jellege. Ebben a regiszterben a *rendelkezik, rendelkező* olyan kapcsolóelemmé vált, amelyet begyakorlottan használnak, és ragaszkodnak is hozzá, mert úgy érzik, hogy megnyilatkozásuknak hivatalos

és szakmai jelleget ad. A választékosság követelménye jegyében természetesen át lehet alakítani ezeket a mondatokat, például így:

„A biturbó Porsche gépkocsinak szinte korlátlan erőtartalékai vannak”; „Az ELTE BTK-nak van a legnagyobb mesterszakos kínálata”; „Szeretem, ha valakinek van saját attitűdje [= egyénisége?]”; „Milyen különlegessége(i) van(nak) Zala megye élővilágának?”

„Azok a cégek, amelyeknek javarészt ingatlaneszköze van”; „Azoknak az adózóknak a társasági adókötelezettsége [= társaságiadó-kötelezettsége?], amelyeknek Horvátországban fióktelepük van”; „hogy Irán, ha atomfegyver birtokába jut, megpróbálja lerombolni Izraelt”; „Tengerpart nélküli ország” (itt kivételesen lehet szintetikus megoldást is alkalmazni).

Úgy sejtem azonban, hogy az eredeti szerzők stilisztikai igényeinek jobban megfelelnek a *rendelkezik/rendelkező* szót tartalmazó körülíró szerkezetek, mint a helyettük ajánlható választékosabb formák (amelyeknek választékosságát a maguk megszokott stílusához képest talán nem is érzékelik). Arról nem is beszélve, hogy a *rendelkező* kiküszöbölése annyira átalakítja a szöveget, hogy az kikerül eredeti regiszteréből, és olyan regiszterbe helyeződik át, amelyet a szöveg írója valószínűleg nem minősítene kifogástalanul szaknyelvinek.

Ennek következtében be kell érniünk azzal, hogy csak olyan esetekben kívánjuk meg a funkciógék és -igenevek mellőzését, amikor használatuk feltűnő ellentétben van a mondat tartalmával és jellegével. Például ne beszéljünk „traumával *rendelkező* kutyák”-ról (MR1-Kossuth, 2009. márc. 31. 5. 25), hanem csak *traumás, traumatizált* vagy még inkább *testileg-lelkileg sérült* kutyákról.

A terpeszkedő kifejezéseket a nyelv művelők évtizedek óta hibáztatják (vö. pl. Szabadi 1953: 359–60), mégis használatban maradtak. A Nyelv művelő kézikönyv II. kötete már árnyaltabban ítéli meg őket, három válfajukat különböztetve meg, egy helytelenítettet, egy elfogadhatót és egy javasoltat (Grétsy–Kovalovszky [főszerk.] 1985: 1007–15; a három kategóriát táblázatba foglalja Heltai–Gósy 2005: 475).

A későbbi szakirodalom a jelenségcsoport egészének használatát indokolni tudja, és bizonyos műfajokban, illetőleg funkciókban el is fogadja. Sziklai Lászlóné három érvet hoz fel a körülíró szerkezetek elfogadása mellett:

– a körülíró szerkezetek választékosságot kölcsönöznek a stílusnak (Sziklainé 1986: 271);

– a körülíró szerkezet főnévi tagja jelző(ke)t is kaphat, ezáltal pontosabban jellemezhető a cselekvés (uo.; saját példával élve: az *intézkedés(eke)t foganatosít* szerkezet váltakozhat az *intézkedik* igével, a *megelőző* vagy *biztonsági intézkedés(eke)t foganatosít* azonban nem);

– a körülíró szerkezet és az ige „Gyakran különböznek egymástól stilisztikailag, ill. más-más jelentésárnyalatot fejeznek ki” (Sziklainé 1986: 272).

Évekkel később Kovács Mária mutatott rá arra, hogy a jogi nyelv bizonyos funkciógés szerkezetei nem helyettesíthetők igével, például *házkutatást foganatosít, magánindítványt tesz, tényállítást tesz* (B. Kovács 1999: 393; vö. még: uő 2000), következésképp ezeket (szak)nyelvi tényeknek kell tekinteni, és bírálatukkal fel kell hagyni.

Heltai Pál és Gósy Mária tanulmánya nyolc ige (*eszközöl, kerül, mutat, nyújt, rendelkezik, szolgál, végez, szerepel*) körülíró szerkezeteit vizsgálta kísérletileg a szövegmegértés szempontjából, és megállapította, hogy a nyelv művelők által helytelenített terpeszkedő kifejezéseket (pl. *levonásba hoz, megvalósításra kerül, említés történik*) tartalmazó mondatokat a kísérleti személyek nehezebben (hosszabb idő alatt) dolgozták fel, mint igés megfelelőiket (*levon, megvalósít, említ*). E tekintetben tehát a nyelv művelői értékelésnek van valóságalapja (Heltai–Gósy 2005: 485). Ezzel szemben az is kiderült, hogy a terpeszkedő szerkezetek használata megkönnyíti (gyorsítja) a beszédprodukción (uo. 486).

Az **analitikus** tendencia körébe tartozó újabb jelenségek vázlatos áttekintését azzal zárhatjuk le, hogy a szintetikus és az analitikus tendencia kölcsönösen kiegészíti és egyensúlyban tartja egymást. Anyanyelvünk jellegének – „jellemének”, mint Bárczi Géza írta utolsó nagy tanulmányának címében (Bárczi 1975) – a szintetikus kifejezőmód felel meg inkább, de a részben indoeurópai hatásra, részben belső szükségletek kielégítésére kibontakozó analitikus irányú változások is hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar nyelv megőrizze rugalmasságát, alkalmazkodóképességét, stílárís többszólamúságát.

SZAKIRODALOM

- Ágoston Mihály 1990. *Rendszerbomlás? Nyelvhasználatunk zavarai*. Nyelv művelő Füzetek. Forum Könyvkiadó. Újvidék.
- Balázs Géza s. a. Szaknyelvi nyelvhelyességi ajánlások. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Könyvkiadó. Budapest. [Megjelenőben.]
- Bárczi Géza 1975. A magyar nyelv jelleme. *MNy*. 71: 257–68.
- Deme László 1995. Ez mellett, az ellenére – és társaik. *Édes Anyanyelvünk* 2: 3.
- Dobos Csilla 2001. *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori (PhD) értekezés, kézirat. Debrecen.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2003.
- Grétsy László 1974. Magyar nyelv, anno 1974. *Élet és Tudomány*, 579–83.
- Grétsy László (szerk.) 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelv művelő kéziszótár*. Második, javított és bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980., 1985. *Nyelv művelő kézikönyv*. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Heltai Pál–Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Nyr*. 473–87.
- Herman József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 513–31.
- Kemény Gábor 2003. Nyelvi változás és mikrodiakronia. In: Hoffmann István, Kis Tamás (szerk.): *Köszöntő könyv Nyirkos István 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. 287–95.
- Kemény Gábor 2004. Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése (Nyelvéírás – nyelv művelés – stilsztika). In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Nyelvéírás és nyelv művelés, nyelvhasználat, stilsztika. Szeged, 2003. október 16–17. Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 83–93.

- Kemény Gábor 2006. A szintetikus kifejezőmód érvényesülése az újabb magyar nyelvhasználatban. In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum. Budapest. 593–600.
- Kovács Mária, B. 1999. A funkcióiágés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Nyr.* 388–94.
- Kovács Mária, B. 2000. A funkcióiágék kérdéséhez. *Nyr.* 370–2.
- Szabadi Béla 1953. Szenvadó ígék, szenvadó magyar nyelv. *Nyr.* 357–61.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkezetek vagy körülírnak? *Nyr.* 268–73.
- Vincze Veronika é. n. Fónév + ige szerkezetek a szótárban. www.nytd.hu/alknyelvdok09/absz/vincze.pdf
- Zimányi Árpád 2004. Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Közmunikáció és nyelvhasználat*. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. Eger. 29–43.

Kemény Gábor
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Kemény, Gábor

The prevalence of analytic expressions in current Hungarian

Present-day Hungarian usage is characterised by a simultaneous emergence of certain opposite tendencies that partially counterbalance one another. Such a pair of tendencies is the parallel use of compressed (synthetic) vs. expanded (analytic) expressions. This paper discusses the analytic tendency, presenting both older and more recent examples, the latter mainly gleaned from web pages.

In the realm of phrasal syntax, a phenomenon that can be seen as a step in the analytic direction is the use of postpositional constructions (involving, e.g., *felé* ‘toward’, *belül* ‘within’, *keretében* ‘in the compass/course of’) rather than case-marked nouns. The paper devotes some space to what are called “recent postpositions” (e.g., *alkalmával* ‘on the occasion of’, *érdekében* ‘for the sake of’, *segítségével* ‘with the help of’, *vonatkozásában* ‘with respect to’) that are gradually developing, from nominal heads of possessive constructions with concrete meanings, into function words (postpositions). Their spreading use cannot be blamed since they express certain more abstract adverbial circumstances in a more accurate manner than the relevant case markers or older postpositions do.

In clausal syntax, the use of periphrastic constructions like *választ ad* ‘offer an answer’, *kérdést intéz (valakihez)* ‘ask (somebody) a question’, *javaslatot tesz* ‘come forward with a suggestion’, *engedélyt ad* ‘grant permission’, *segítséget nyújt* ‘give (somebody) a helping hand’, *vádat emel* ‘level an accusation (against somebody)’ rather than simple verbal predicates represents an analytic tendency. The earlier literature used to draw a distinction between necessary and acceptable periphrases like these and what were called “sprawling” or “long-winded” expressions that can be replaced by simple verb forms without any loss of meaning, e.g., *használatát végzi* ‘make use of it’ = *használja* ‘use it’. However, in certain special contexts, especially in legal texts, such replacement is not feasible (e.g., *házkutatást foganatosít* ‘execute a home-raid’, *magánindítványt tesz* ‘start a (private) prosecution (against somebody)’). Hence, these cases should be accepted as facts of language and one should stop criticising them.

The synthetic and analytic tendencies mutually complement and balance one another. Synthetic expressions fit in well with the typological character of Hungarian; but changes that point in the analytic direction also contribute to the versatility, adaptability, and stylistic polyphony of this language.

Keywords: analytic tendency, postpositional constructions, periphrastic constructions, typological character of Hungarian